David K. Wyatt

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองชายทเลตวันออก
ในปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๒๕ กับปีมะแม พ.ศ. ๒๔๒๖ และปีวอก พ.ศ. ๒๔๒๗

รวม ๓ คราว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้พิมพ์พระราชทาน

ในงารทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสัปตมวาร

พระศพสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมาลย์มารศรี พระอัครราชเทวี

พ.ศ. ๒๔๗๐

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พระรูปสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี
ฉายเมื่อพระชันษาได้ ๘ ขวบ.

อธิบาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสัปตมวาร ถวายสมเด็จพระบิตุจฉาเจ้า สุขุมาลยมารศรี พระอัครราชเทวี ณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท อันเปนที่ประดิษฐานพระศพเมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ราชบัณฑิตยสภา จัดการพิมพ์หนังสือสำหรับพระราชทานแจกเนื่องในการพระราชกุศลนั้น มีพระราชประสงค์จะใคร่ให้เปนพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้พิมพ์พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสหัวเมืองชายทเลตวันออกเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๒๕ และเมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๒๖ กับปีวอก พ.ศ. ๒๔๒๗ รวม ๓ คราวในสมุดเล่มนี้ อันพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงไว้ในเรื่องเสด็จประพาสที่ต่าง ๆ ทรงเปนพระราชหัตถเลขาพระราชทานมายังกรุงเทพ ฯ บ้าง ทรงเปนจดหมายเหตุระยะทางไว้เปนส่วนพระองค์บ้าง ที่ทรงเล่นเปนบทกลอนก็มีบ้าง บรรดาพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเรื่องเสด็จประพาสได้พิมพ์แล้วโดยมากมีรายเรื่องดังนี้

ทรงเปนพระราชหัตถเลขา

๑ พระราชหัตถเลขา ถึงสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ และกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ เมื่อเสด็จประพาสแหลมมลายูใน พ.ศ. ๒๔๓๒ – ๒๔๓๓ – ๒๔๔๑ – ๒๔๔๔ รวม ๔ คราว พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘

๒ พระราชหัตถเลขา ถึงสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ เมื่อเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. ๒๔๔๐ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓

๓ พระราชหัตถเลขา ถึงกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ เมื่อเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ ในพ.ศ. ๒๔๔๔ พิมพ์เมื่อ พ.ศ.๒๔๖๕

๔ พระราชหัตถเลขา (เรื่องไกลบ้าน) ถึงสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานพดล เมื่อเสด็จประพาสยุโรปครั้งหลังใน พ.ศ. ๒๔๕๐ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

ทรงเปนจดหมายเหตุระยะทาง

๑ พระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวัน เมื่อเสด็จประพาสเมืองจันทบุรี ปีชวด พ.ศ. ๒๔๑๙ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕

๒ พระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวัน เมื่อเสด็จประพาสไทรโยค ในพ.ศ. ๒๔๒๐ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕

๓ พระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวันเมื่อเสด็จประพาสเกาะชวา (ครั้งที่ ๒) ใน พ.ศ. ๒๔๓๙ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘

๔ พระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวันเมื่อเสด็จประพาสเกาะชวา (ครั้งที่ ๓) ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

๕ เรื่องประพาสต้นครั้งที่ ๒ คราวเสด็จประพาสหัวเมืองมณฑลนครสวรรค์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗

ทรงเปนบทกลอน

๑ โคลงนิราสท้าวสุภัตติการภักดี ทรงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕

๒ พระราชนิพนธ์ทรงเปนกลอนไดอรีซึ่งทราบ กับเรื่องตามเสด็จประพาสไทรโยค (ครั้งที่ ๒) ใน พ.ศ. ๒๔๓๑ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖

พระราชนิพนธ์เรื่องเสด็จประพาสหัวเมืองชายทเลฝ่ายตวันออก ๓ คราว ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเปนพระราชหัตถเลขา พึ่งค้นสำเนาพบที่ในกรมราชเลขาธิการด้วยกันกับสำเนาพระราชหัตถเลขาคราวเสด็จประพาสมณฑลราชบุรี เมื่อ ร.ศ.๑๒๘ อิกเรื่อง ๑ (ซึ่งจะได้พิมพ์ต่อไปภายหน้า) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานมาไว้ยังราชบัณฑิตยสภา พึ่งจะพิมพ์ครั้งนี้เปนที่แรก

ด.ร.

สารบารพ์

เสด็จคราวปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๒๕

เสด็จคราวปีมะแม พ.ศ. ๒๔๒๖

พระรูปสมเด็จพระบิตุจฉาเจ้า สุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี
ฉายเมื่อพระชันษาได้ ๑๐ ขวบ.

พระราชหัตถเลขา

เมื่อคราวเสด็จประพาสทเลฝั่งตวันออก ในปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๒๕

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑

ถึงคุณสุรวงศวัยวัฒน์[๑] ด้วยเรือภิรมย์เรวจรถือหนังสือของเธอ แจ้งราชการแลบอกอาการสมเด็จเจ้าพระยามายังพระยาประภากรวงศ[๒] พระยาประภากรวงศได้นำมาแจ้งให้ฉันได้ทราบแล้ว

ระยะทางซึ่งฉันออกมาครั้งนี้ วันแรกนอนปากน้ำ วัน ๒ ๆ ๑ ค่ำ นอนสัตตหีบ จะลงไปต่อไปอีกลมจัดนัก ในวัน ๓ ๆ ๑ ค่ำ ถึงแลนอนที่แหลมสารภีคืนหนึ่ง วัน ๔ ๆ ๑ ค่ำ ไปจอดที่แหลมสิงห์ปากน้ำเมืองจันทบุรี ขึ้นไปเที่ยวที่เมืองเก่าแล้วกลับมานอนที่นั่น วัน ๕ ๆ ๑ ค่ำ ลมฝั่งยังจัดจึงได้หลีกออกไปทางเกาะช้างน่านอก จอดนอนที่ปากคลองพร้าวคืนหนึ่ง วัน ๖ ๆ ๑ ค่ำ มานอนอ่าวสลักเพ็ชร์ วันนี้ลมค่อยสงบ จึงลงไปจอดที่เกาะหมากน่านอกไว้ ใจว่าพรุ่งนี้ลมเห็นจะสนิธทีเดียวจึงจะไปจอดที่เกาะกระดาษ ต่อไปนั้นจะกำหนดเป็นแน่ว่าจะไปอยู่แห่งใด ๆ ต่อไปก็ไม่ได้ ด้วยไป

---

(๑) เจ้าพระยาสุรวงศวัยวัฒน์ (วอน บุนนาค) ที่สมุหพระกลาโหม

(๒) พระยาประภากรวงศ์ (ชาย บุนนาค) จางวางมหาดเล็ก เป็นบุตรเจ้าพระยาสุรวงศวัยวัฒน์

มาตามสบาย แต่คงจะกลับเข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ ในวัน ๑ ฯ ๖ ๑ ค่ำ ตามกำหนด ตัวฉันแลเจ้านายข้าราชการทั้งฝ่ายน่าฝ่ายในบันดาที่มามีความสุขสบายทั้งสิ้น

อนึ่งหนังสือครั้งนี้ ฉันไม่ได้มีมาถึงท่านกรมท่า(๑) เพราะเข้าใจว่าบางทีท่านกรมท่าจะออกจากกรุงเทพ ฯ มาเสียแล้ว ถ้ายังอยู่ขอให้เธอแจ้งความว่า หนังสือที่มีมาถึงสวัสดิประวัติ(๒) ลงวัน ๒ ฯ ๘ ๑ ค่ำนั้น ได้รับในวัน ๔ ฯ ๑๐ ๑ ค่ำ แต่เรือรบฝรั่งเศสมาจนถึงวันนี้ยังไม่ได้พบ บางทีจะคลาดวันไป เพราะฉันหลบลมมาอยู่เสียน่านอก ดังเช่นที่ฉันเล่ามาข้างต้นนั้น.

หนังสือเขียนที่เรือเวสาตรีน่าเกาะหมาก

วัน ๗ ฯ ๑๓ ๑ ค่ำ ปีมะเมียจัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔

สยามินทร์

---

(๑) เจ้าพระยาภาณุวงศมหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค)

(๒) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ (คือกรมพระสมมตอมรพันธุ์) ราชเลขาธิการ

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒

ทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศเธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ด้วยระยะทางซึ่งหม่อมฉันออกมาครั้งนี้ วันแรกนอนปากน้ำ วัน ๒ ๘ ๑ ค่ำ นอนสัตหีบ จะลงไปต่อไปลมจัดนักในวัน ๓ ๙ ๑ ค่ำ ถึงแลนอนที่แหลมสารภีคืนหนึ่ง วัน ๔ ๑๐ ๑ ค่ำ ไปจอดที่แหลมสิงห์ปากน้ำเมืองจันทบุรี ขึ้นไปเที่ยวที่เมืองเก่าแล้วกลับมานอนที่นั่น วัน ๕ ๑๑ ๑ ค่ำ ลมฝั่งยังจัดจึงได้หลีกออกไปทางเกาะช้างน่านอก จอดนอนที่ปากคลองพร้าวคืนหนึ่ง วัน ๖ ๑๒ ๑ ค่ำ มานอนอ่าวสลักเพ็ชร์ วันนี้ลมค่อยสงบ จึงลงไปจอดที่เกาะหมากน่านอก ไว้ใจว่าพรุ่งนี้ลมเห็นจะสนิธดีทีเดียวจึงจะไปจอดที่เกาะกระดาษ ต่อไปนั้นจะกำหนดเปนแน่ว่าจะไปแห่งใดๆ ต่อไปก็ไม่ได้ ด้วยไปมาตามสบาย แต่คงจะกลับในวัน ๑ ๖ ๑ ค่ำ ตามกำหนด ตัวหม่อมฉันแลเจ้านายข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในบันดาที่มามีความสุขสบายทั้งสิ้น

หนังสือเขียนที่เรือเวสาตรีน่าเกาะหมาก

วัน ๗ ๑๓ ๑ ค่ำ ปีมะเมียจัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔

สยามินทร์

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓

ถึงกรมหมื่นประจักษศิลปาคม (๑) ด้วยได้รับหนังสือของเธอ ลงวัน ๒ ฯ ๘ ๑ ค่ำ ฉบับหนึ่ง ได้ทราบความแล้ว

ระยะทางซึ่งฉันออกมาครั้งนี้ วันแรกนอนปากน้ำ วัน ๒ ฯ ๙ ๑ ค่ำ นอนสัตหีบ จะลงไปต่อไปอีกลมจัดนัก ในวัน ๓ ฯ ๙ ๑ ค่ำ ถึงแลนอนที่แหลมสารภีคืนหนึ่ง วัน ๔ ฯ ๑๐ ๑ ค่ำ ไปจอดที่แหลมสิงห์ ปากน้ำเมืองจันทบุรี ขึ้นไปเที่ยวที่เมืองเก่าแล้วกลับมานอนที่นั้น วัน ๕ ฯ ๑๑ ๑ ค่ำ ลมยังยังจัดจะได้หลีกออกไปทางเกาะช้างน่านอก จอดนอนที่ปากคลองพร้าวคืนหนึ่ง วัน ๖ ฯ ๑๒ ๑ ค่ำ มานอนอ่าวสลักเพ็ชร์ วันนี้ลมค่อยสงบ จึงลงไปจอดที่เกาะหมากน่านอกไว้ใจว่าพรุ่งนี้ลมเห็นจะสนิทที่เดียว จึงจะไปจอดที่เกาะกระดาษ ต่อไปนั้นจะกำหนดเปนแน่ว่าจะไปจอดอยู่แห่งใด ๆ ต่อไปก็ไม่ได้ ด้วยไปมาตามสบาย แต่คงจะกลับเข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ ในวัน ๑ ฯ ๖ ๑ ค่ำตามกำหนด ตัวฉันแลเจ้านายข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในบันดาที่มามีความสุขสบายทั้งสิ้น ให้เธอบอกระยะทางนี้แก่เจ้านายข้าราชการที่อยากทราบให้ทราบด้วย

หนังสือเขียนที่เรือเวสาตรีน่าเกาะหมาก

วัน ๗ ฯ ๑๓ ๑ ค่ำ ปีมะเมียจัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔

สยามินทร์

---

(๑) พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น (ภายหลังได้เลื่อนเปนกรมหลวง) ประจักษ์ศิลปาคม ทรงบัญชาการกระทรวงวัง

พระราชหัตถเลขา

คราวเสด็จประพาสทะเลฝั่งตวันออกในปีมะแม พ.ศ. ๒๔๒๖

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑

ถึงกรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์(๑) ด้วยได้รับหนังสือเธอลงวัน ๑ ๒ฯ ๒ ค่ำ ปีมะแมเบญจศก ทราบความแล้ว ฉันมาคราวนี้วันแรก ๆ ดูขึ้นเบาเดินเห็นแรงน้อยไป แต่ครั้นอยู่ภายหลังวันค่อยมีแรง แลอาการสบายเกือบจะปรกติทีเดียว ระยะทางที่มาพักแห่งใดได้จดหมายส่งมาด้วยแล้ว(๒) วันกลับนี้ จะเข้าปากน้ำในวัน ๑ ๙ฯ ๒ ค่ำ เวลา ๒ โมงเช้า คงจะถึงกรุงเทพ ฯ ราวบ่ายโมงหนึ่ง ราชการไปถึงจึงจะพูด

หนังสือเขียนที่เรือเวสาตรี จอดที่ทุ่งบางมั่น

วัน ๔ ๕ฯ ๒ ค่ำ ปีมะแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

สยามินทร์

---

(๑) พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ ทรงบัญชาการกระทรวงเมือง

(๒) ระยะทางที่กล่าวในพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ค้นไม่พบ

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒

ถึงกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ด้วยได้รับหนังสือของเธอ ลงวัน ๑ฯ๒ ๒ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก ๑๖ ทราบความแล้ว ฉันมาคราวนี้ วันแรก ๆ ดูขึ้นบกเดิรเหินแรงน้อยไป แต่ครั้นอยู่หลายวัน ค่อยมีแรงแลอาการสบายเกือบจะปรกติดีทีเดียว ระยะทางที่มาพักแห่งใด ได้จดหมายสอดมาด้วยแล้ว วันกลับนั้น จะเข้าปากน้ำในวัน ๑ฯ๙ ๒ ค่ำ เวลา ๒ โมงเช้า คงจะถึงกรุงเทพ ฯ ราวบ่ายโมงหนึ่ง ให้บอกขุนนางรักษาวัง แลผู้ใดที่อยากทราบ ให้ทราบด้วย

หนังสือเขียนที่เรือเวสาตรี น่าคุ้งยายมัน
วัน ๔ฯ๕ ๒ ค่ำ ปีมะแมเบญจศก ๑๖ ศักราช ๑๒๔๕

สยามินทร์

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓

ถึงคุณสุรวงศ์วัยวัฒน์ ด้วยฉันได้รับหนังสือของเธอ ลงวัน ๒ ฯ ๓ ๒ ค่ำ ปีมะแมเบญจศก ๑๒๔๕ ทราบความแล้ว ฉันมาคราวนี้ วันแรก ๆ ดูขึ้นบกเดินเหินแรงน้อยไป แต่ครั้นอยู่หลายวันค่อยมีแรงแลอาการสบายเกือบจะปรกติดีทีเดียว ระยะทางที่มาพักแห่งใดได้จดหมายสอดมาด้วยแล้ว วันกลับนั้นจะเข้าปากน้ำในวัน ๑ฯ๒ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมง คงจะถึงกรุงเทพ ฯ ราวบ่ายโมงหนึ่ง

หนังสือเขียนที่เรือเวสาตรีจอดที่คุ้งยายมั่น

วัน ๔ ฯ ๕ ๒ ค่ำ ปีมะแมเบญศก ศักราช ๑๒๔๕

สยามินทร์

พระราชหัตถเลขา

เมื่อคราวเสด็จประพาสทเลฝั่งตวันออกในปีวอก พ.ศ. ๒๔๒๗

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑

ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศเธอ เจ้าฟ้ากรมพระบำราบปรปักษ์ ถึงท่านกลาง (๑) ถึงคุณสุรวงศวัยวัฒน์ แลพระบรมวงศานุวงศ ข้าราชการผู้อยู่รักษาพระนครให้ทราบ ด้วยตั้งแต่ฉันออกจากกรุงเทพฯ มาพักนอนที่ปากอ่าวคืนหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้นออกเรือมาเวลาบ่ายหยุดนอนที่ช่องแสมสารคืนหนึ่ง รุ่งขึ้นออกเรือมาหยุดที่ปากแกลง เวลากลางวันลงเรือเล็กไปขึ้นที่ปลายแหลมตรงปากคลองแกลง ซึ่งเขาทำปรำใบไม้ไว้รับ ได้เห็นตัวอย่างเสาโทรเลขซึ่งเขาลงมือปักบ้างแล้ว เวลาเย็นเดิรตามหาดซึ่งเปนหาดกว้างใหญ่ แล้วกลับลงมาเรือพักนอนอยู่ที่นั้นคืนหนึ่ง รุ่งขึ้นวัน ๑ ๗ ๓ ค่ำ ออกเรือมาทอดที่ตรงปากน้ำพแสซึ่งเปนที่พระแกลงเกล้วกล้าอยู่ ลงเรือเล็กเรือกลไฟลากเข้าไปตามลำน้ำพแสจนตลอดพ้นหมู่บ้านคน มีบ้านเรือนติด ๆ กันประมาณร้อยหลังเรือน ต่อเข้าไปข้างในเขาว่ายังมีบ้านเรือนอีกมาก แต่เปนหนทางไกลหาได้ไปไม่ กลับออกมาพักที่หัวแหลมซึ่งมี (ฉบับลบ) เมืองแกลงทำค้างไว้ พ้นปรำใบไม้ที่เขาทำไว้รับที่นั้นเห็นว่าภูมิฐานงาม จึงได้สั่งให้สร้างทำขึ้นประกอบกับพระเจดีย์เดิม ให้ชื่อไว้ว่า วัดสมมติเทพถาปนา

---

(๑) สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนตรัศมี กรมหลวงจักรพรรดิพงศ.

ราม ที่ต่อขึ้นไปข้างเหนือจะทำเปนที่โรงทหารสำหรับได้รักษาสลัดโจรผู้ร้าย ด้วยในระยะนี้เปนที่เปลี่ยว ย่านห่าง แต่ก่อนเคยมีสลัดทำร้ายเรืออยู่บ้าง จึงได้ให้จัดการรักษาให้แขงแรง เวลาบ่ายออกจากปากน้ำพแส มาถึงแหลมสิงห์ปากน้ำเมืองจันทบุรี เวลาค่ำสองทุ่ม ครั้นเวลารุ่งขึ้นได้ขึ้นดูโรงทหารที่หลังป้อม ฝั่งข้างใต้มีทหารปืนปากน้ำประจำการอยู่แล้ว ดูเปนที่ครึกครื้นขึ้นกว่าก่อน เวลาเย็นขึ้นไปดูบนเขาแหลมสิงห์ซึ่งได้ปักเสาธงขึ้นไว้บนยอดเขา มีหนทางขึ้นลงได้ (ฉบับลบ) ดูไปได้เกือบรอบตัว (ฉบับลบ) เปนที่สบายมาก บรรดาพระบรมวงศานุวงศข้าราชการที่มาก็มีความสุขสบายอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น

กำหนดเวลารุ่งพรุ่งนี้จะได้ออกเรือจากเมืองจันทบุรีไปพักนอนที่เกาะกง รุ่งขึ้นจะออกจากเกาะกงไปจนถึงที่ต่อเขตแดน เพื่อจะได้พบกับกอเวอเนอเมืองไซ่ง่อน ซึ่งมองสิเออร์ลอร์ยู ผู้ว่าการแทนกงสุลแลคอมมิแซร์ฝรั่งเศสได้มาแจ้งความที่เมืองจันทบุรีว่ากอเวอเนอจะมาพบในที่นั้นโดยทางพระราชไมตรี เมื่อได้พบกับกอเวอเนอแล้วจึงจะกลับขึ้นมาพักตามระยะทางตลอดขึ้นมาจนถึงกรุงเทพ ฯ

เขียนในเรือพระที่นั่งเวสาตรี ที่แหลมสิงห์ปากน้ำจันทบุรี วัน ๒ ฯ ๑๑ ๓ ค่ำ ปีวอกฉศก ศักราช ๑๒๔๖

สยามินทร์

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒

ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศเธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ถึงท่านกลาง ถึงคุณสุรวงศวัยวัฒน์ ด้วยแต่ก่อนฉันได้แจ้งความมาว่าจะออกจากเมืองจันทบุรีมาเกาะเสม็ด เพื่อจะลงมาดูให้ตลอดเขตแดน และจะได้พบกับคอเวอนแมนเมืองไซ่ง่อนนั้น

ครั้นวัน ๓ ๆ ๓ ๑๒ ค่ำ เวลา ๒ โมงเช้าได้ออกจากเมืองจันทบุรีตรงมาถึงเกาะกงเวลายามหนึ่ง เข้าทอดอยู่ในเกาะ ครั้นวัน ๔ ๆ ๓ ๑๓ ค่ำ เวลาเช้าออกจากเกาะกงมาทอดที่น่าเกาะเสม็ดด้านในขึ้นเดิรดูบนบกแลดีกระเชียงดูตามเกาะซึ่งเปนหมู่เหล่านั้น ครั้นเวลาค่ำเลื่อนเรือมาจอดใกล้ฝั่งบังแหลมเทียน คอเวอเนอยังหาขึ้นมาไม่ รุ่งขึ้นวัน ๕ ๆ ๓ ๑๔ ค่ำ ให้เรือพระยาประภากรวงศไปคอยดักอยู่ที่เกาะกง เผื่อว่าเขาจะไม่เห็นเรือฝ่ายเราด้วยจอดชิดฝั่ง

ครั้นรุ่งขึ้นวัน ๖ ๆ ๓ ๑๕ ค่ำ เวลาบ่ายสองโมงเศษ คอเวอเนอมาด้วยเรือกลไฟอาลาย มีเรือรบมาด้วยลำหนึ่ง เข้ามาทอดสมออยู่ในอ่าวแหลมเทียนใกล้กับเรือที่นั่ง เรือรบฝรั่งเศสสลุตธงตามธรรมเนียม ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมง คอเวอเนอ (๑) มาหาที่เรือเวสาตรี พร้อมด้วยโคโลเนียลสิเกรตารี คอมมานเดอเรือรบแลออฟฟิศเซอรวม ๑๔ คน พูดกันโดยทางไมตรีประมาณชั่วโมง

---

(๑) คอเวอเนอคนนี้ชื่อ ธอมสัน (Thomson.)

หนึ่ง เมื่อคอเวอเนอกลับไปเรือรบมูรธาวสิตสวัสดิสลุตคอเวอเนอ แล้วได้ให้ท่านเล็กภาณุรังษีสว่างวงศ กรมหลวงภาณุพันธุวงศวรเดช กรมหมื่นเทวะวงศวโรปการ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ ไปเยี่ยมเยียนคอเวอเนอที่เรืออาลาบ ครั้นเวลาจวนอาทิตย์ตกเรือรบฝรั่งเศสสลุตธงสแตนดาดอีก ๒๑ นัด เพราะเขาจะกลับไปในเวลาค่ำวันนี้ไม่มีเวลาสลุต ครั้นเวลาค่ำทุ่มหนึ่งมีการเลี้ยงคอเวอเนอ คอมมดันต์ โคโลเนียลสิเกรตารี กับมองสิเออลอร์ยู ที่เรือเวสาตรีอยู่จน ๔ ทุ่มเลิก การที่ได้พูดจากันนั้นเปนทางพระราชไมตรีสนิธสนมเปนอันดี กำหนดคอเวอเนอจะได้ออกจากที่นี่ไปในเวลา ๕ ทุ่ม ได้จัดให้เรือกลไฟสกรูลำเล็กนำเรือคอเวอเนอออกจากอ่าวจนตกถึงที่กว้าง การที่ได้พบปะกันครั้งนี้เปนการเรียบร้อยดีตลอด

กำหนดเวลาพรุ่งนี้เช้าจะลงไปดูตามฝั่งทเลตลอดจนศิลาขาวที่ปากอ่าวกพงโสม แล้วจะกลับขึ้นมานอนที่เกาะกง แลพักขึ้นมาตามระยะทางโดยลำดับจนถึงกรุงเทพ ฯ ตามกำหนด ขอให้แจ้งความแก่พระบรมวงศานุวงศแลข้าราชการซึ่งอยู่รักษากรุงเทพมหานครให้ทราบด้วย

หนังสือเขียนในเรือพระที่นั่งเวสาตรี ที่แหลมเทียน แขวงเมืองประจันตคีรีเขต วัน ๖ ๗ ๓ ค่ำ ปีวอกฉอศก ศักราช ๑๒๔๖

สยามินทร์

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓

ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศเธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ถึงท่านกลาง ถึงคุณสุรวงศ์วัยวัฒน์ ด้วยได้ทูลมาแต่ก่อนว่าจะออกจากเสม็ดในวัน ๗ ฯ ๑ ๓ ค่ำนั้น ครั้นเวลารุ่งขึ้นเช้าได้ออกเรือจากเสม็ดแล่นลงไปไม่ห่างฝั่งนัก พอแลเห็นได้ตลอดถึงศิลาขาวริมอ่าวกพงโสมเปนระยะทางสามชั่วโมงถ้วน ตั้งแต่เสม็ดลงไปฝั่งทเลเปนที่เบิดโถงไม่ใคร่มีที่บัง ท้องคุ้งระหว่างศิลาขาวกับเสม็ดนั้นมีบ้านเรือนคนเปนหย่อม ๆ แถบเหล่านั้นเปนที่อาศรัยสลัดมาก ด้วยอยู่ใกล้ปลายเขตแดน จึงคิดจัดการที่จะเอาเรือไปทอดไว้ที่เสม็ด เปนที่พักกองตระเวนสำหรับลาดตระเวนสลัดลงไปจนตลอดเขตแดน พอไปถึงที่ศิลาขาวก็กลับเรือขึ้นมาถึงเกาะกงเวลาย่ำค่ำ ทอดนอนอยู่ที่นั้นคืนหนึ่ง รุ่งขึ้นวัน ๑ ฯ ๒ ๓ ค่ำ เวลาเช้าขึ้นเที่ยวบนฝั่งแล้วออกเรือมาพักที่ปากอ่าวเมืองตราด รุ่งขึ้นวัน ๒ ฯ ๓ ๓ ค่ำขึ้นเที่ยวเมืองตราดแล้วนอนอยู่อีกคืนหนึ่ง เวลาเช้ามืดวัน ๓ ฯ ๔ ๓ ค่ำ ออกเรือมาทอดที่เกาะช้าง กลางวันขึ้นอาบน้ำพักอยู่บนที่น้ำตกจนเวลาเย็นกลับลงมาเรือนอนที่เกาะช้างคืนหนึ่ง รุ่งขึ้นวัน ๔ ฯ ๕ ๓ ค่ำ เวลาเช้าลงเรือกระเชียงเรือไฟลากไปที่สลักคอก

ขึ้นไปตามบ้านพักที่วัดในตำบลนั้น เจ้านายข้าราชการข้างหน้าข้างในเรี่ยรายเงินถวายพระ ราษฎรพากันขอให้เหยียบที่สร้างพระอุโบสถ ด้วยวัดนั้นยังหามีพระอุโบสถไม่ จึงได้รับจะสร้างพระอุโบสถให้ ตั้งชื่อวัดว่าวัดวัชคามคชทวีป แล้วกลับมาขึ้นที่น้ำตกคลองมยมอีกเวลาหนึ่ง ได้จารึกอักษรชื่อย่อแลศักราชไว้กับก้อนศิลาหน้าน้ำตก ซึ่งสูงกว่าทเล ๒๕๐ ฟิต ที่นั้นมีน้ำตกแต่หน้าผาสูง ๕ วา ๒ ศอก เดิรแต่พื้นดินขึ้นไปจนถึงเปนสองชั่วโมงทั้งหยุดพักบ้าง เวลาค่ำนอนอยู่ที่เกาะช้าง รุ่งขึ้นเวลาวันนี้ข้ามไปจอดที่แหลมงอบ ได้ขึ้นดูที่ซึ่งปราบไว้จะทำโรงที่พักกองลาดตระเวน ได้ปลูกโรงงารขึ้นบ้างแต่ยังหาได้ทำโรงที่อยู่ไม่ ออกเรือจากแหลมงอบเวลาเกือบบ่ายโมง ๑ มาถึงเมืองจันทบุรีเวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งทอดอยู่ที่แหลมสิงห์ จะอยู่เที่ยวในเมืองจันทบุรีต่อไปอีกหลายเวลาจึงจะได้กลับขึ้นไป หม่อมฉันแลเจ้านายข้าราชการบันดาที่มามีความสุขสบายอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น

หนังสือเขียนในเรือพระที่นั่งเวสาตรี ที่แหลมสิงห์ปากน้ำจันทบุรี ณวัน ๕ ๗๓ ค่ำ ปีวอกฉอศก ศักราช ๑๒๔๖

สยามินทร์

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔

ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศเธอ เจ้าฟ้ามหามาลากรมพระบำราบปรปักษ์ ถึงท่านกลาง ถึงคุณสุรวงศวัยวัฒน์ ด้วยแต่ก่อนได้แจ้งความมาว่าออกเรือมาแหลมงอบถึงจันทบุรีในวัน ๓ ๆ ๖ ๕ ค่ำ รุ่งขึ้นวัน ๖ ๆ ๗ ๓ ค่ำ หยุดพักทำหนังสือส่งเมล์วันหนึ่งไม่ได้ขึ้นบกแห่งใด ครั้นวัน ๗ ๆ ๘ ๓ ค่ำ เวลาเช้าขึ้นไปพักอยู่บนเขาแหลมสิงห์แต่เช้าจนค่ำจึงได้กลับลงมา ทูตอเมริกัน(๑) โดยสารเรือเมล์ออกไปเมืองจันทบุรีได้ขึ้นไปพบกันบนเขาในเวลานั้นด้วย ครั้นวัน ๑ ๆ ๙ ๓ ค่ำ ลงเรือเล็กเรือกลไฟลากขึ้นไปจอดที่ท่าเมืองเก่าเหนือตลาด ขึ้นบกดูที่พักคนซึ่งจัดเปนทหาร แล้วขึ้นไปดูบนเนินเมืองเก่าซึ่งจะทำเปนที่โรงทหารต่อไป แล้วกลับลงมาเที่ยวตามตลาดจนตลอด ราษฎรพากันต้อนรับแขงแรง เดิมตระเตรียมกันว่าจะขึ้นไปแต่แรกมาถึง มีผู้เอาผ้าขาวดาษเปนปรำหน้าตึกเพื่อจะมิให้เดดร้อนในเวลาไปซื้อของ มีผู้เห็นด้วยพร้อมกัน ทำปรำผ้าขาวต่อ ๆ กันจนตลอดถนนตลาด พื้นก็ปูด้วยเสื่อบ้างผ้าขาวบ้างต่อต่อกันไปจนตลอด ดูเปนที่ครึกครื้นเบิกเกริกหนชมยินดีกันมาก ไม่มีผู้ใดกะเกณฑ์ เวลาบ่ายกลับลงมาเรือ รุ่งขึ้นวัน ๒ ๆ ๓ ค่ำ หยุดพักเปนแต่ขึ้นบกที่

(๑) ทูตอเมริกันคนนี้ชื่อ ชาลส์ ฮันเดอแมน (Charles A. Halderman)

ปากน้ำ ขี่ม้าไปเที่ยวตามบ้านตามไร่แถบเขาจำห้านทั้งเวลาเช้าเวลาเย็น พื้นที่งามนักเปนที่น่าเที่ยวเล่น รุ่งขึ้นวัน ๓ ฯ ๓ ค่ำ ๑๑ ไปที่น้ำตกพลิ้ว ขึ้นที่วัดท่าเรือคลองชายดำไปด้วยม้า ที่น้ำพุนั้นได้จัดการทำลู่ทางที่เที่ยวได้ทั่วถึงสนุกดี พระเจดีย์ศิลาแลงที่ให้พระยาจันทบุรี (โต) ทำไว้แต่ก่อนก็ยังบริบูรณ์ดีรูปร่างก็พอใช้ เปนแต่ปากระฆังโตไปหน่อยหนึ่ง ตั้งนามว่า จุลศิรจุมพฎเจดีย์ แลสุนันทานุสาวรีย์ที่ท่านกรมท่าไปทำนั้นก็ทำเรียบร้อยงามดี แลเปนของถาวรอยู่ได้นาน ขณะเมื่อถึงปากทางที่จะเข้าไปลำธารนั้นหลวงจีนอาจารย์จีนวังสสมาธิวัตร (๑) ไปมีกปรำตั้งโต๊ะเลี้ยงน้ำร้อนอยู่ข้างทาง ครั้นโต๊ถามก็ได้ความว่ามาอยู่ที่วัดซึ่งสร้างมานานแล้ว ชวนให้เข้าไปดูที่วัด ว่ามีรอยพระบาทที่ไหล่เขาแลที่นั้นเปนที่ฮองซุ้ยดีตามธรรมเนียมจีน จะขอให้ช่วยสร้างวัดให้ เห็นว่าวัดนี้เปนที่นับถือของพวกจีน ว่าไปตั้งอยู่ในที่เปลี่ยวไม่มีสัตว์ร้ายมาทำอันตรายได้ถึง ๑๐ ปีมาแล้ว ถึงรดูกพากันไปถือศีลกินเจอยู่มาก ๆ จึ่งได้รับจะช่วยสร้างให้เปนการสงเคราะห์แก่พวกจีน ด้วยในเมืองจันทบุรีไม่มีที่อื่น นอกจากวัดโรมันคาทอลิก ขากลับมาแยกทางไปทางตลาดพลิ้ว เดิรวกวนไปตามทางเกวียน ดูรูปพื้นบ้านเมืองที่ไร่นาต่าง ๆ ต้องลุยน้ำข้ามลำธารสองแห่ง แต่เปนที่น่ายินดีว่าตั้งแต่มาเที่ยวครั้งก่อนจนครั้งนี้แปลกตาไปมาก ที่ไร่นาที่ทำ ๆ ขึ้นใหม่ ๆ

(๑) ชื่อ ซกหัง

มีมากตั้งแต่ฝั่งน้ำมาเต็มตลอดจนถึงเขา เกือบจะไม่มีป่าเลยทีเดียว แลทางที่เดิรไปนั้นก็มิได้ตระเตรียมว่าจะไป แต่เมื่อไปถึงที่ใด ราษฎรก็พากันมาตั้งเครื่องบูชาตามหน้าบ้านคอยอยู่แล้วทุกแห่ง ตั้งแต่โต๊ะจีนลงไปจนเทียนแล่มธูปเล่มเปนที่สุด มิได้เว้นเลย ตัวก็พากันประชุมอยู่หน้าบ้าน ไม่ว่ายักย้ายไปทางใดก็คงพบอย่างนั้นทั้งสิ้น สุดแต่นั่งลงแห่งใด หรือเดิรไปแห่งใด ก็มีแต่ราษฎรเอาของมายื่นให้ ไม่ว่าเล็ก ๆ น้อย ๆ ส้มหน่วยกล้วยใบก็ตามยื่นเกรียว ๆ ไป กลับมาลงเรือที่วัดท่าเรือตามเดิม ล่องกลับลงมาเรือเวลาตรีเวลาค่ำ ครั้นรุ่งขึ้นวัน ๔ ฯ ๓ ค่ำ ไปขึ้นที่เมืองใหม่ เดิรผ่านเข้าไป
๑๒
ในกำแพงเมืองออกประตูหลังเมืองไปตามเนินเลี้ยวลงตลาดบางกระจะพักที่ศรีพระยาสองชั่วโมง แล้วออกจากศรีพระยาเดิรบนเนินไปตามทางเกวียนซึ่งมิได้สั่งไว้ก่อน ราษฎรก็พากันคอยต้อนรับเหมือนเวลาวานนี้ตลอดไป กลับมาลงเรือที่ท่าคลองน้ำใสแล้วขึ้นไปเมืองเก่า เพื่อจะได้รับของซึ่งให้ช่างทองเมืองจันทบุรีทำ จอดอยู่ที่หน้าบ้านญวน พวกเด็ก ๆ ลูกญวนท่องน้ำลงมาหาประมาณสักร้อยเศษ ดูน่ารักมาก แจกเงินให้ทุกคนแล้วเล่นกันเกรียวกราวอยู่จนค่ำ เวียนแต่ขนของลงมาให้คนละเล็กละน้อยไม่ได้หยุดเลยจนไม่มีที่จะประทุกคนละสามเที่ยวสี่เที่ยว ที่สุดจนหมากแห้งกำมือหนึ่งก็เอามาให้ กลับมาน้ำแห้งถึงเรืออยู่ข้างจะดึกไป

รุ่งขึ้นวัน ๕ ฯ ๓ ค่ำ เดิมคิดว่าจะออกจากเมืองจันทบุรีในเวลา
๑๓
เช้าวันนี้ แต่เราเห็นว่าคนเหน็จเหนื่อยมาติด ๆ กันแลยังไม่ได้ให้รางวี่รางวัลอันใด จึงได้รออยู่อีกวันหนึ่ง แจกเสื้อคนที่เหน็จเหนื่อยแลให้เงินสำหรับแจกไพร่สิบชั่ง เวลาบ่ายขึ้นเดิรเล่นที่บ้านปากน้ำ เวลาดึกเรือเมล์มาถึงได้รับหนังสือกรุงเทพ ฯ ทั้งหมด แต่หามีเวลาจะตอบไม่ ด้วยเรือเมล์จะเข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ ภายหลังจึงงดไว้ตอบที่กรุงเทพ ฯ ทีเดียว

รุ่งขึ้นวัน ๖ ฯ ๓ ค่ำ รับของฝากกรุงเทพ ฯ จากเรือเมล์
๑๔
แล้วเวลา ๒ โมงเช้าจึงได้ออกเรือจากเมืองจันทบุรี ตรงมาทอดนอนที่เสมสาร กรมการแจ้งความว่าได้ปักเสาโทรเลขในแขวงเมืองระยองแล้วได้สักครึ่งหนึ่ง ยังสักครึ่งหนึ่ง เขาทำการได้โดยรวดเร็วมาก จะพาดสายเมื่อใดก็เห็นจะได้

รุ่งขึ้นวัน ๗ ๑ฯ ๔ ค่ำ ออกเรือจากแสมสารมาเวะสีชัง ถึงในเวลาบ่ายโมงเดี๋ยวนี้ จึงได้จัดให้เรือกลไฟเล็กถือหนังสือระยะทางเข้ามาแจ้งความให้ทราบก่อน กำหนดเวลาพรุ่งนี้กลางวันจะขึ้นมาถึงกรุงเทพ ฯ

หนังสือเขียนในเรือพระที่นั่งเวสาตรี ที่เกาะสีชัง วัน ๗ ๑ฯ ๔ ค่ำ ปีวอกฉอศก ๑๗ ศักราช ๑๒๔๖

สยามินทร์